

ŚREDNIOWIECZE W KATECHIZMIE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Treść: — Wstęp. — I. Nauczanie. 1. Papieże. 2. Sobory. 3. Synody. — II. Prawo. 1. Kodeks Prawa Kanonicznego. 2. Kanony Katolickich Kościołów Wschodnich. — III. Liturgia. 1. Obrządek łaciński. 2. Liturgie wschodnie. — IV. Piśmiennictwo. 1. Pisma budujące. 2. Pisma teologiczne. 3. Pisma św. Tomasza z Akwinu. — Zakończenie. — Summarium.

WSTĘP

Papież Jan Paweł II zlecił opracowanie *Katechizmu Kościoła Katolickiego*¹ w odpowiedzi na prawie jednomyślne życzenie Ojców Nadzwyczajnego Zgromadzenia Synodu Biskupów, zwołanego 25 stycznia 1985 roku z okazji dwudziestej rocznicy zakończenia II Soboru Watykańskiego. Po sześciu latach pracy w trzydziestą rocznicę rozpoczęcia Soboru *Katechizm* został zatwierdzony i uznany za *pewną normę wiary*.

Katechizm składa się z czterech części: I. Wiara², II. Sakramenty³, III. Przykazania⁴, IV. Modlitwa⁵.

W dziejach myśli chrześcijańskiej średniowiecze to okres od śmierci ostatnich Ojców Kościoła do początku Reformacji. *Corpus Christianorum* za ostatniego Ojca Kościoła Łacińskiego uznaje św. Bedę Czcigodnego († 735)⁶, a za ostatniego Ojca Kościoła Greckiego św. Jana z Damaszku († 749)⁷. Za początek Reformacji zwykło się uważać rok 1517⁸. Dlatego *średniowiecze* w niniejszym opracowaniu oznacza okres od połowy VIII wieku do początków XVI wieku.

¹ Catechismus Catholicae Ecclesiae, Citta del Vaticano 1997; *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994; *Katechizm Kościoła Katolickiego. Corrigenda*. (Poprawki naniesione przez Kongregację Nauki Wiary), Poznań 1998; cytuję: KKK, dodając liczbę porządkową urywka.

² KKK 26–1065.

³ KKK 1066–1698.

⁴ KKK 1699–2557.

⁵ KKK 2558–2865.

⁶ *Clavis Patrum Latinorum, qua in novum CORPVS CHRISTIANORVM edendum optimas quasque scriptorum recensiones a TERTULLIANO ad BEDAM commode recludit Eligius DEKKERS, opera usus qua rem praeparavit et iuuit Aemilius GAAR (†) Vindobonensis. Editio altera, aucta et emendata, STEENBRUGGE 1961.*

⁷ *Corpus Christianorum. Clavis Patrum Graecorum, Vol. I–V, Brepols-Tournhout 1983–1987.*

⁸ E. Pitz, *Mittelalter, Lexicon des Mittelalters*, Bd. VI, München – Zürich 1993, k. 684–687.

Katechizm Kościoła Katolickiego przytacza cztery zasadnicze źródła średniowieczne: nauczanie⁹, prawo¹⁰, liturgia¹¹ i piśmiennictwo¹² one też wyznaczają cztery kolejne rozdziały.

Średniowiecze korzeniami tkwiło w starożytności i zachowując ciągłość stanowiło jej rozwój. Nacechowane było reakcją antyariańską¹³ podobnie jak czasy nowożytne kontrreformacją. Myślenie teologiczne płynęło nurtem rozumowych dociekań, zwanych scholastyką.

Sobór Watykański II położył kres reakcji antyariańskiej i kontrreformacji a także teologii polemicznej i scholastycznej, opowiadając się za teologią źródłową, zwaną pozytywną. Ile średniowiecza pozostało więc w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, zawierającym katolicyzm II Soboru Watykańskiego? Na to pytanie ma dać odpowiedź niniejszy przyczynek. Będzie ona tylko wstępna, gdyż zagadnienie wymaga wielu opracowań szczegółowych.

I. NAUCZANIE

Na średniowieczne nauczanie Kościoła składały się dokumenty papieży, soborów powszechnych i synodów.

1. Papieże

Katechizm Kościoła Katolickiego przytacza naukę pięciu średniowiecznych papieży.

Mikołaj I (858–867), odpowiedź Bułgarom *Ad consulta vestra* z 13 XI 866¹⁴, o szafarzu Chrztu św., jego intencji oraz formie, której ma używać.

Innocenty III (1198–1216), list do arcybiskupa Tarrakony *Eius exemplo* z 18 XII 1208¹⁵, o biskupie jako szafarzu trzech stopni sakramentu święceń.

Jan XXII (1316–1334), bulla *Ne super his* z 3 XII 1334¹⁶, o wejściu świętych do niebiańskiego szczęścia bezpośrednio po śmierci.

⁹ KKK, s. 674–675, 680–681.

¹⁰ KKK, s. 685–687.

¹¹ KKK, s. 687–689.

¹² KKK, s. 689–697.

¹³ J. A. Jungmann, Die Abwehr des germanischen Arianismus und der Umbruch der religiösen Kultur im frühen Mittelalter, *ZKTh* 69 (1947), s. 36–99; Tenzel, Die Stellung Christi im liturgischen Gebet, Münster 1925; Tenzel, Mittelalterliche Frömmigkeit. Ihr Werden unter der Nachwirkung der christologischen Kämpfe, *Geist und Leben* 41 (1968), s. 429–443; J. Wojtkowski, Analysis historico-dogmaticae necessitas in cultus Mariani typo detegendo, w: De cultu Mariano saeculo XVI. Acta Congressus Mariologici-Mariani Internationalis Caesaraugustae anno 1979 celebrati. Vol. II. Studia indolis generalioris de Maria in Concilio Tridentino, in liturgia et in arte Christiana, Roma 1985, s. 63–67.

¹⁴ H. Denzinger, A. Schönmetzer, Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum, Barcinone 1963, n. 646 (Cytuję: DS); KKK 1256.

¹⁵ DS 794; KKK 1576.

¹⁶ DS 990; KKK 1022.

Benedykt XII (1334–1342), konstytucja *Benedictus Deus* z 29 I 1336¹⁷ o niebie, czyśćcu lub piekle bezpośrednio po sądzie szczegółowym, a także pismo do Ormian *Cum dudum* z sierpnia 1341 roku¹⁸, że Pan Jezus nie po to *zstąpił do piekieł*, aby zniszczyć piekło potępionych.

Klemens VI (1342–1352), list do katolikosa Ormian (Mechitara czyli) Konsolatora *Super quibusdam* z 29 IX 1351¹⁹ ponownie że nie po to Pan Jezus zstąpił do piekieł, aby zniszczyć piekło potępionych.

2. Sobory

Katechizm Kościoła Katolickiego opiera się na nauczaniu ośmiu soborów powszechnych.

Sobór Nicejski II (787)²⁰, potwierdził godziwość ukazywania oblicza Pana Jezusa na świętych obrazach.

Sobór Konstantynopolitański IV (869–870)²¹, odrzucił dualizm duszy i ducha.

Sobór Laterański IV (1215)²², wyznanie wiary w jednego Boga w trzech Osobach, stworzenie z *niczego*, dobroć świata materialnego, stworzenie ducha i materii, tożsamość ciał zmartwychwstałych, potępienie bezpośrednio po śmierci, biskupów jako szafarzy święceń, tożsamość Osób Bożych z naturą Bożą, relacje pochodzenia w Bogu, podobieństwo i niepodobieństwo Stwórcy i stworzeń.

Sobór Lyonński II (1274)²³, wyznanie wiary w Ojca i Syna jako jedną zasadę pochodzenia Ducha Świętego, tożsamość ciała zmartwychwstałego, Eucharystia za zmarłych, czyściec, ogień wieczny, sąd ostateczny, siedem sakramentów.

Sobór w Vienne (1311–1312)²⁴, dusza jako *forma* ciała.

Sobór w Konstancji (1414–1418)²⁵, ważność posługi niegodziwego kapłana.

Sobór Florencki (1439–1445)²⁶, kanon ksiąg Pisma Świętego, pochodzenie Ducha Świętego od Ojca i Syna jednym tchnieniem, Ojciec pierwszym początkiem Ducha Świętego jako *zasada bez zasady*, przeciwstawność relacji w Bogu, wzajemne przenikanie Osób Bożych, Trzy Boże Osoby jedną zasadą stworzeń, dobroć stworzeń, siedem sakramentów, chrzest, jego konieczność do zbawienia, odpuszczenie wszystkich grzechów i kar za grzechy, moc Ducha Świętego w bierzmowaniu, namaszczenie chorych, jego skutki, czyściec, ogień wieczny.

Sobór Laterański V (1512–1517)²⁷, nieśmiertelność duszy.

¹⁷ DS 1000–1002; KKK 1022, 1023, 1035.

¹⁸ DS 1011; KKK 633.

¹⁹ DS 1077; KKK 633.

²⁰ DS 600–603; KKK 476.

²¹ DS 657; KKK 367. DS 800–802, 804, 806; KKK 202, 296, 299, 327, 391, 999, 1035, 1576, 253, 43.

²² DS 800–802, 804, 806; KKK 192, 202, 296, 299, 327, 391, 999, 1035, 1576, 253, 254, 43.

²³ DS 850–861; KKK 248, 192, 1017, 1022, 1032, 1035, 1059, 1113.

²⁴ DS 902; KKK 365.

²⁵ DS 1154; KKK 1584.

²⁶ DS 1300–1302, 1304–1306, 1310, 1314–1316, 1319, 1324–1325, 1330–1331, 1333–1336, 1351; KKK 120, 246, 248, 255, 258, 299, 1022, 1031, 1035, 1113, 1213, 1256, 1263, 1303, 1510, 1520.

²⁷ DS 1440; KKK 366.

3. Synody

Katechizm Kościoła Katolickiego powołuje się na postanowienia trzech średnio-wiecznych *synodów partykularnych*, czyli nie będących soborami powszechnymi.

Synod Rzymski (745)²⁸, zstąpienie Pana Jezusa do piekieł nie było wyzwoleniem potępionych.

Synod we Friuli (796 lub 797)²⁹, synostwo Boże z natury a nie przysposobione Pana Jezusa.

Synod w Quierzy (853)³⁰, Chrystus cierpiał za wszystkich.

* * *

Katechizm Kościoła Katolickiego korzysta z Nauczania Kościoła w swej części pierwszej, poświęconej wierze (kanon Pisma Świętego, wyznanie wiary, nauka o Bogu Jednym w Trzech Osobach, Stwórcy, o Chrystusie Panu i o rzeczach ostatecznych)³¹ i w części drugiej poświęconej sakramentom³². Natomiast nie korzysta w części trzeciej o przykazaniach i w części czwartej o modlitwie.

II. PRAWO

Katechizm Kościoła Katolickiego opiera się zarówno na prawie kościelnym łacińskim jak i wschodnim. Oba prawa sięgają korzeniami do starożytności, ale poprzez średniowiecze, mające istotne znaczenie dla ich kodyfikacji.

1. Kodeks Prawa Kanonicznego

Wstęp do *Kodeksu Prawa Kanonicznego*³³ ogłoszonego 25 stycznia 1983 roku przez papieża Jana Pawła II, mówi o zbieraniu świętych kanonów w jedno od czasów Kościoła pierwotnego i powstaniu w pierwszym tysiącleciu prawie niezliczonych zbiorów praw, sporządzonych prywatnym staraniem. W połowie XII wieku mnich Gracjan zredagował *Konkordancję praw i zbiorów* nazwaną później *Dekretem Gracjana*.

Gdy na wzór *Corpus Iuris Civilis* cesarza Justyniana powstał w średniowieczu *Corpus Iuris Canonici*, *Dekret Gracjana* zawierający normy wcześniejsze, ale w średniowieczu zebrane i zredagowane, wszedł w jego skład jako część pierwsza,

²⁸ DS 587; KKK 633.

²⁹ DS 619; KKK 503.

³⁰ DS 624; KKK 605.

³¹ W 29 paragrafach, jak wyżej.

³² W 9 paragrafach, jak wyżej.

³³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioanis Pauli Papae II promulgatus*, Citta del Vaticano 1983, s. XVII–XVIII; *Kodeks Prawa Kanonicznego*. Przekład polski, zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984, s. 18–19.

uzupełniona przez: *Liber Extra* Grzegorza IX, *Liber Sextus* Bonifacego VIII, *Clementinae* Klemensa V, ogłoszone przez Jana XXII, nadto jego *Extravagantes*, oraz *Extravagantes Communes* różnych papieży.

Prawo kościelne zawarte w średniowiecznym *Corpus Iuris Canonici* stanowi prawo klasyczne Kościoła katolickiego. *Katechizm Kościoła Katolickiego* czerpie z niego pośrednio, przytacza tylko kanony *Kodeksu Prawa Kanonicznego* 1983 roku, ale wydanie uzupełnione źródłami³⁴ wskazuje leżące u ich podstaw kanony *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 1917 roku, a poszukujących źródeł wcześniejszych odsyła³⁵ do wydania tegoż *Kodeksu Prawa Kanonicznego* uzupełnionego danymi źródłowymi przez Piotra kardynała Gasparri'ego³⁶.

Katechizm Kościoła Katolickiego nie korzysta z norm generalnych, stanowiących treść pierwszej księgi *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 1983 roku. Korzysta natomiast z drugiej księgi, o Ludzie Bożym: prawo do dobrego imienia³⁷, obowiązek utrzymania Kościoła³⁸, wydalenie ze stanu duchownego³⁹, prymat św. Piotra i Biskupa Rzymu⁴⁰, władza biskupów podporządkowana papieżowi⁴¹, władza Soboru Powszechnego⁴², podział na diecezje⁴³, synod diecezjalny⁴⁴, rady gospodarcze⁴⁵, stan zakonny⁴⁶, zakony wyjęte⁴⁷. Z trzeciej księgi o nauczycielskich zadaniach Kościoła *Katechizm* przytacza tylko dwa przepisy z rodowodem średniowiecznym: zakaz zmuszania do wiary katolickiej⁴⁸ oraz pojęcie apostazji, herezji i schizmy⁴⁹.

Najczęściej przytaczane są kanony czwartej księgi o uświęcających zadaniach Kościoła: oliwa poświęcona przez biskupa materią sakramentów⁵⁰, ofiara z okazji sakramentów⁵¹; istota i skutki chrztu⁵²; szafarz chrztu⁵³, podmiot chrztu⁵⁴, chrzest

³⁴ Codex Iuris Canonici, auctoritate Ioannis Pauli Papae II promulgatus. Fontium annotatione et indice analytico-alphabeticum auctus, Citta del Vaticano 1989.

³⁵ Tamże, s. XII: „Quoad tempus Codici Iuris Canonici anno 1917 promulgato superius, ad Fontes, sub ductu Em.mi Cardinalis Petri Gasparri paratos, lector remittitur. ... (-) Rosalius Iosephus Cardinalis Castillo Lara. Romae, die 20 novembris 1988, in sollemnitate Domini Nostri Iesu Christi Universorum Regis”.

³⁶ Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, praefatione, fontium annotatione et indice analytico-alphabeticum ab Eminentissimo Petro Cardinali Gasparri auctus, Neo-Eboraci MCMXVIII (1918).

³⁷ KPK 220; KKK 2477.

³⁸ KPK 222 § 1; KKK 2043.

³⁹ KPK 290 n. 2, 292; KKK 1583.

⁴⁰ KPK 331; KKK 936.

⁴¹ KPK 336; KKK 883.

⁴² KPK 337 § 1; KKK 884.

⁴³ KPK 368; KKK 833.

⁴⁴ KPK 463; KKK 911.

⁴⁵ KPK 492 § 1; KKK 911.

⁴⁶ KPK 573 § 1; KKK 916, 925.

⁴⁷ KPK 591; KKK 927.

⁴⁸ KPK 748 § 2; KKK 160.

⁴⁹ KPK 751; KKK 817, 2089.

⁵⁰ KPK 847 § 1; KKK 1513.

⁵¹ KPK 848; KKK 2122.

⁵² KPK 849; KKK 1213.

⁵³ KPK 861; KKK 1256.

⁵⁴ KPK 864; KKK 1246.

niemowląt⁵⁵, chrzest godziwy⁵⁶, rodzice chrzestni⁵⁷, szafarz bierzmowania⁵⁸, podmiot bierzmowania⁵⁹, konieczność bierzmowania⁶⁰, świadek bierzmowania⁶¹, spowiedź przed Komunią⁶², post eucharystyczny⁶³, Komunia wielkanocna⁶⁴, misja spowiadania⁶⁵, władza rozgrzeszania w niebezpieczeństwie śmierci⁶⁶, tajemnica spowiedzi⁶⁷, spowiedź z grzechów powszednich⁶⁸, doroczna spowiedź⁶⁹, szafarz namaszczenia chorych⁷⁰, podmiot namaszczenia chorych⁷¹, szafarz święceń⁷², podmiot święceń⁷³, istota małżeństwa⁷⁴, jedność i nierozzerwalność małżeństwa⁷⁵, zgoda małżeńska⁷⁶, skutki nieważności małżeństwa⁷⁷, przeszkody zrywające: wiek, węzeł, różna religia, święcenia, ślub czystości, porwanie, zbrodnia, pokrewieństwo, powinowactwo, przysposobienie⁷⁸; wady zgody: błąd co do osoby, błąd co do jedności, nierozzerwalności i godności sakramentalnej, warunek, przymus, nieobecność, brak pełnomocnictwa⁷⁹; brak formy kanonicznej⁸⁰; małżeństwa mieszane⁸¹, skutki małżeństwa⁸², nierozzerwalność małżeństwa zawartego i dopełnionego⁸³, obowiązek wspólnoty życia⁸⁴, separacja⁸⁵; grzebanie zwłok⁸⁶, ślub⁸⁷, dyspensa i zamiana ślubu⁸⁸, przysięga⁸⁹; dyspensa od dnia świątecznego⁹⁰, dni świąteczne⁹¹, msza i odpoczynek⁹², ważne uczestnictwo⁹³, dni pokutne⁹⁴, posty⁹⁵.

⁵⁵ KPK 867 § 2; KKK 1250.

⁵⁶ KPK 868 § 1; KKK 1233.

⁵⁷ KPK 873, 874 § 1; KKK 1255.

⁵⁸ KPK 882; KKK 1313.

⁵⁹ KPK 889 § 1; KKK 1306.

⁶⁰ KPK 890; KKK 1306.

⁶¹ KPK 893; KKK 1311.

⁶² KPK 916; KKK 1457.

⁶³ KPK 919; KKK 1387.

⁶⁴ KPK 920; KKK 1389, 2042.

⁶⁵ KPK 969 § 1; KKK 1462.

⁶⁶ KPK 976; KKK 1463.

⁶⁷ KPK 983 § 1, 984; KKK 1467, 2511.

⁶⁸ KPK 988 § 2; KKK 1458.

⁶⁹ KPK 989; KKK 1457, 2042.

⁷⁰ KPK 1003 § 1–2; KKK 1516.

⁷¹ KPK 1007; KKK 1514.

⁷² KPK 1012; KKK 1576.

⁷³ KPK 1024; KKK 1577.

⁷⁴ KPK 1055 § 1; KKK 1601, 1617, 1660.

⁷⁵ KPK 1056; KKK 2364.

⁷⁶ KPK 1057; KKK 1626–1628.

⁷⁷ KPK 1071 § 1 n. 3; KKK 1629.

⁷⁸ KPK 1083–1092, 1094; KKK 1629.

⁷⁹ KPK 1097 § 2, 1099, 1102 § 1–2, 1103–1105 § 1, 3–4; KKK 1629.

⁸⁰ KPK 1108; KKK 1629.

⁸¹ KPK 1124; KKK 1635.

⁸² KPK 1134; KKK 1638.

⁸³ KPK 1141; KKK 1640, 2382.

⁸⁴ KPK 1151; KKK 1649, 2383.

⁸⁵ KPK 1152–1155; KKK 1649, 2383.

⁸⁶ KPK 1176 § 3; KKK 2301.

⁸⁷ KPK 1191 § 1; KKK 2102.

⁸⁸ KPK 1196–1197; KKK 2103.

⁸⁹ KPK 1199 § 1; KKK 2154.

⁹⁰ KPK 1245; KKK 2181.

⁹¹ KPK 1246 § 1; KKK 2042, 2043, 2177, 2192.

Księga piąta *Kodeksu Prawa Kanonicznego*, o dobrach doczesnych Kościoła jest w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* nieobecna. Są natomiast przytoczenia z księgi szóstej, mówiącej o sankcjach w Kościele, czyli zawierającej prawo karne: kara wiążąca z samego prawa⁹⁶, podmiot kary⁹⁷, okoliczności łagodzące⁹⁸, skutki klątwy⁹⁹, zakaz¹⁰⁰, uwolnienie od kar¹⁰¹, kary za: bluźnierstwo¹⁰², świętokradztwo¹⁰³, zdradę tajemnicy spowiedzi¹⁰⁴, przerwanie ciąży¹⁰⁵.

2. Kanony Katolickich Kościołów Wschodnich

Średniowiecznemu zbiorowi łacińskiego prawa kościelnego pod nazwą *Corpus Iuris Canonici* odpowiada we wschodnim prawie kościelnym *Syntagma canonum* lub *Corpus canonum orientale*¹⁰⁶. Kodeks Kanonów Katolickich Kościołów Wschodnich wydany w 1995 roku ze źródłami¹⁰⁷, porządkuje je przy każdym kanonie według następującego klucza: najpierw źródła najbliższe, potem historyczne, tu najpierw powszechne, potem partykularne, w końcu cywilne. Wewnątrz tych podziałów obowiązuje następstwo czasowe.

Katechizm Kościoła Katolickiego powołuje się na wschodnie kanony o rodowdzie średniowiecznym w prawie liturgicznym (sakramenty, dni świąteczne i pokutne) oraz karnym (wykroczenia i kary): Chrzest, istota, skutki, szafarz, podmiot i obowiązek¹⁰⁸; Bierzmowanie czyli chrzmacja lub myrowanie, razem z chrztem¹⁰⁹; Eucharystia, obowiązek przyjęcia w obliczu śmierci i w czasie wielkanocnym¹¹⁰; Pokuta, spowiedź po ciężkim grzechu, częsta, w okresie postu i pokuty, konieczność upoważnienia do spowiedzenia¹¹¹; Namaszczenie w ciężkiej chorobie, szafarzami kapłanami¹¹²; Kapłaństwa udziela biskup włożeniem rąk i modlitwą, diakonatu i prezbiteratu biskup własny, lub upoważniony¹¹³; Niedzielny udział

⁹² KPK 1247; KKK 2042, 2180, 2185, 2192, 2193.

⁹³ KPK 1248 § 1; 2042, 2180.

⁹⁴ KPK 1250; KKK 1438, 2043.

⁹⁵ KPK 1251; KKK 1438, 2043.

⁹⁶ KPK 1314; KKK 2272.

⁹⁷ KPK 1323; KKK 2272.

⁹⁸ KPK 1324; KKK 2272.

⁹⁹ KPK 1331; KKK 1463.

¹⁰⁰ KPK 1336, 1338 § 2; KKK 1583.

¹⁰¹ KPK 1354 § 2, 1355–1357 § 1–2; KKK 1463.

¹⁰² KPK 1369; KKK 2148.

¹⁰³ KPK 1376; KKK 2120.

¹⁰⁴ KPK 1388 § 1; KKK 1467.

¹⁰⁵ KPK 1398, KKK 2272.

¹⁰⁶ KPK, wstęp, s. 18–19.

¹⁰⁷ Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli Papae II promulgatus.

Fontium annotatione auctus, Roma 1995. [Cytuj: CCEO].

¹⁰⁸ CCEO 675 1, 677 § 1, 679, 686 § 1; KKK 1213, 1246, 1250, 1256.

¹⁰⁹ CCEO 695 § 1; KKK 1290.

¹¹⁰ CCEO 708; KKK 2042.

¹¹¹ CCEO 719, 722 § 3; KKK 2042, 1462.

¹¹² CCEO 738, 739; KKK 1514, 1516.

¹¹³ CCEO 744, 747; KKK 1576.

w Boskiej Liturgii lub Jutrznii¹¹⁴; Mniejsza klątwa pozbawia Komunii św., może pozbawić Boskiej Liturgii a nawet wejścia do kościoła podczas nabożeństwa. Klątwa większa pozbawia sakramentów, prawa udzielania ich oraz sakramentaliów, pełnienia urzędów, posług, godności, administrowania¹¹⁵.

* * *

Katechizm Kościoła Katolickiego szczerze korzystał ze średniowiecznego prawa kościelnego, zwłaszcza łacińskiego, lecz także i wschodniego. Przytacza je w swej części pierwszej *o wierze* i części trzeciej *o przykazaniach*, ale najszczodrzej w części drugiej *o sakramentach*. Natomiast w części czwartej *o modlitwie* brak przytoczeń ze źródeł prawa kościelnego.

Nie korzysta z pierwszej spośród siedmiu ksiąg *Kodeksu Prawa Kanonicznego*, zawierającej *normy generalne*, korzysta z drugiej *o Ludzie Bożym*, trzeciej *o nauczycielskich zadaniach Kościoła*, najczęściej z czwartej *o uświęcających zadaniach Kościoła*. Nie korzysta z księgi piątej *o dobrach doczesnych Kościoła*, korzysta z księgi szóstej *o sankcjach w Kościele*, zawierającej kościelne prawo karne, wreszcie nie korzysta z siódmej księgi *o procesach*, czyli z kościelnego prawa procesowego.

Z *Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich* podobnie, chociaż w dużo mniejszym stopniu, wykorzystane zostały kanony o sakramentach, dniach świątecznych i pokutnych, wreszcie o wykroczeniach i karach.

III. LITURGIA

Katechizm Kościoła Katolickiego powołuje się zarówno na liturgię zachodnią, jak i na wschodnią. Obie korzeniami tkwią w starożytności, ale swą pełnię osiągnęły w średniowieczu.

1. Obrządek Łaciński

Żywiotyowy rozwój liturgii średniowiecznej uwieńczyły księgi opracowane w XVI wieku na polecenie Soboru Trydenckiego. Obowiązywały one przez cztery następne stulecia, aż do odnowy liturgicznej z woli II Soboru Watykańskiego. Owocem tej odnowy, wolnej od *reakcji antyariańskiej*, jest liturgia ześrodkowana na jedynym Pośredniku, Jezusie Chrystusie. Skutkiem uwolnienia się od *kontrreformacji* jest rozwój liturgii słowa, działania Kościoła¹¹⁶ i działania wiernych¹¹⁷.

¹¹⁴ CCEO 881 § 1 i 4; KKK 2042, 2043.

¹¹⁵ CCEO 1431, 1434; KKK 1463.

¹¹⁶ „Opus operantis Ecclesiae”.

¹¹⁷ „Opus operantis”.

A. Mszał Rzymski

*Ogólne wprowadzenie do Mszału Rzymskiego z 1969 roku w następujących słowach opisuje wierność tradycji: W rzeczy samej mszał z roku 1570 bardzo mało różni się od pierwszego mszału wydanego drukiem w roku 1474, który znowu ze swej strony wiernie powtórzył mszał czasów Innocentego III. Nadto chociaż kodeksy Biblioteki Watykańskiej umożliwiły poprawienie niektórych wyrażen, nie pozwoliły jednak, by w tym badaniu starych i uznanych autorów cofnięto się dalej niż do średniowiecznych komentarzy liturgicznych*¹¹⁸.

Katechizm Kościoła Katolickiego przytacza ustalony w wiekach IV i V *Kanon*, obowiązujący przez całe wieki średnie, a także średniowieczne prefacje, kolekty, liturgię Wielkiego Piątku, Soboty i Zielonych Świąt: Prefacja o Apostołach¹¹⁹ — władza pasterska Apostołów; Prefacja o zmarłych¹²⁰ — życie wieczne wiernych po śmierci; *Sanctus*¹²¹ — Kościół z aniołami wielbi Boga; Kanon Rzymski — zachowanie od wiecznego potępienia¹²², przeistoczenie mocą Ducha Świętego¹²³, ofiara według porządku Melchizedecha¹²⁴, przywołanie anioła, ołtarz ofiary i uczyty, błogosławieństwo i łaska Komunii św.¹²⁵, chrzest znakiem wiary umierającego¹²⁶; Kolekta na 26 niedzielę zwykłą — wszechmoc Boga w przebaczeniu i litości¹²⁷, łaska dawcą wolności¹²⁸; Szósta modlitwa powszechna Wielkiego Piątku, Izrael Ludem Bożym¹²⁹; Wigilia Wielkanocna, orędzie — *szczęśliwa wina* i Zmartwychwstanie Pańskie¹³⁰, modlitwy po czytaniach — I. zbawienie przewyższa stworzenie¹³¹, III. zbawienie pogan¹³²; Błogosławieństwo wody chrzcielnej — zapowiedzi chrztu¹³³; Alleluja Zielonych Świąt — wzywaniu Ducha Świętego¹³⁴.

B. Rytuał Rzymski

Przeszedł po II Soborze Watykańskim o wiele większe przemiany niż Mszał Rzymski, niemniej zawiera w sobie dziedzictwo średnich wieków. Chrzcielne namaszczenie krzyżem — wszczępienie w Chrystusa, kapłana, proroka i króla¹³⁵.

¹¹⁸ Mszał Rzymski dla diecezji polskich. Poznań 1986, s. [16] n. 7. [Cytuje: MR.]

¹¹⁹ MR, s. 84*; KKK 857, 1575.

¹²⁰ MR, s. 103*; KKK 1012.

¹²¹ MR, s. 18*; KKK 335.

¹²² MR, s. 307*; KKK 1037.

¹²³ MR, s. 308*; KKK 1353.

¹²⁴ MR, s. 310*; KKK 1333.

¹²⁵ MR, s. 310*; KKK 335, 1383, 1402.

¹²⁶ MR, s. 311*; KKK 1274.

¹²⁷ MR, s. 267; KKK 277.

¹²⁸ MR, s. 273; KKK 1742.

¹²⁹ MR, s. 137; KKK 63, 839.

¹³⁰ MR, s. 159, 161; KKK 412, 631, 647.

¹³¹ MR, s. 168; KKK 349.

¹³² MR, s. 169; KKK 528.

¹³³ MR, s. 174–175; KKK 1217–1219, 1221.

¹³⁴ Lektionarz Mszalny. Tom II: Okres Wielkiego Postu. Okres Wielkanocny, Poznań – Warszawa 1973, s. 433; KKK 2671.

¹³⁵ Obrzędy chrztu dzieci według Rytuału Rzymskiego, Katowice 1972, s. 51; KKK 1241.

Modlitwy przy konających — dusza stworzona przez Ojca, odkupiona przez Syna, uświęcona przez Ducha, ogląda po śmierci twarzą w twarz swego Odkupiciela¹³⁶. Litanie do Wszystkich Świętych: *Od nagłej i niespodziewanej śmierci wybaw nas Panie* — zachęta do przygotowania na śmierć¹³⁷. Obrzędy pogrzebu: *Niech aniołowie zawiodą cię do raju* — wezwanie aniołów¹³⁸.

C. Liturgia Godzin

W treści swej jest biblijna przez Psalterz oraz pierwsze czytania, a patrystyczna dzięki drugim czytaniom. Średniowiecze dochodzi w niej do głosu przede wszystkim w hymnach i antyfonach. *Katechizm Kościoła Katolickiego* powołuje się na cztery hymny i antyfony.

Hymn drugich nieszporów niedzieli II i IV tygodnia: *O Światłości Trójco Święta* — światłość i jedność Trójcy Świętej¹³⁹. Hymn *Ciebie Boże chwalimy* — wiara Kościoła¹⁴⁰. Hymn *O Stworzycielu Duchu przyjdź* — Duch Święty Stworzyciel, *palec prawicy Ojca*¹⁴¹. Hymn *Sztandary Króla się wznoszą* — Krzyż Królestwem Bożym, uwielbienie Krzyża¹⁴².

Antyfona pieśni Zachariasza 1 stycznia *Cudowna tajemnica objawiła się dzisiaj* — prawdziwy Bóg i prawdziwy Człowiek¹⁴³; pierwsza antyfona drugich nieszporów 1 stycznia *O cudowna wymiano!* — Wcielenie darem Bóstwa¹⁴⁴; antyfona pieśni Maryi drugich nieszporów 6 stycznia *Błogosławione łono, które Cię nosiło, Chryste* — Jezus Synem Bożym¹⁴⁵; antyfona *O święta Uczto* — owoce Komunii św.¹⁴⁶

2. Liturgie Wschodnie

Korzeniami tkwią w starożytności, ale chociaż noszą niekiedy imiona Ojców Kościoła, św. Bazylego Wielkiego, św. Jana Złotoustego, to jednak postać, na którą

¹³⁶ Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo, Katowice 1978, s. 126–127; KKK 1020.

¹³⁷ *Collectio Rituum continens excerpta e Rituali Romano Ecclesiis Poloniae adaptato*, Katowice 1963, s. 318; KKK 1014.

¹³⁸ Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 1977, s. 60; KKK 335.

¹³⁹ *Liturgia Horarum iuxta Ritum Romanum. Editio typica altera, Vol. III: Tempus per annum. Hebdomadae I–XVII*, Citta del Vaticano 1986, s. 736, 997; *Vol. IV: Tempus per annum. Hebdomadae XVIII–XXXIV*, Citta del Vaticano 1987, s. 686, 947. [Cytuje: LH.]; KKK 257.

¹⁴⁰ *Liturgia Horarum iuxta Ritum Romanum. Editio typica altera, Vol. I: Tempus Adventus. Tempus Nativitatis*, Citta del Vaticano 1985, s. 556–558; *Liturgia Horarum iuxta Ritum Romanum. Editio typica altera, Vol. II: Tempus Quadragesimae. Sacrum Triduum Paschale. Tempus Paschale*, Citta del Vaticano 1986, s. 862–864; *Vol. III: j.w., s. 568–569; Vol. IV, j.w., s. 518–519; KKK 168.*

¹⁴¹ LH II, s. 769, 834, 852; KKK 291, 700.

¹⁴² LH II, s. 329; *Vol. IV, s. 1207; KKK 550, 617.*

¹⁴³ LH I, s. 419; KKK 469.

¹⁴⁴ LH I, s. 422; KKK 526.

¹⁴⁵ LH I, s. 459; KKK 528.

¹⁴⁶ LH III, s. 542; KKK 1402.

powołuje się *Katechizm Kościoła Katolickiego* liturgia na przykład św. Jana Złotoustego otrzymała w wiekach VIII–XI.¹⁴⁷

A. Liturgia św. Jana Złotoustego

Katechizm Kościoła Katolickiego opiera się na hymnie, anaforze i przygotowaniu do Komunii św.: hymn *Cherubikon* — wezwanie aniołów¹⁴⁸; anafora — Bóg niepojęty, niewypowiedziany, niewidzialny i nieuchwytny¹⁴⁹, Chrystus ofiarnik i żertwa¹⁵⁰; Przygotowanie do Komunii św. — wierność i pokora¹⁵¹.

B. Liturgia Bizantyjska

Katechizm Kościoła Katolickiego powołuje się na *Tropariony*, *Kontakiony* oraz *Euchologie*.

Tropariony: *O monoghenis* — wcielenie *jednego z Trójcy Świętej*, męka, śmierć, zbawienie¹⁵²; na Wniebowzięcie — zaśnięcie Bogurodzicy Dziewicy, Orędowniczki, połączeniem ze źródłem życia¹⁵³; na Wielkanoc — Śmierć Chrystusa zwycięstwem nad śmiercią, Zmartwychwstanie ożywieniem umarłych¹⁵⁴; na jutrznię niedzielną — panowanie Ducha Świętego nad życiem¹⁵⁵; na nieszpory Pięćdziesiątnicy — Duch źródłem wszelkiego dobra¹⁵⁶, darem¹⁵⁷, wszędzie obecny i napełniający wszystko¹⁵⁸.

Kontakiony: Na Przemienienie — chwała Przemienienia dowodem dobrowolnej męki¹⁵⁹; kontakion Romana Piewcy — tajemnica Bożego Narodzenia¹⁶⁰.

Euchologion: rozgrzeszenie — tajemnica przebaczenia¹⁶¹; święcenia kapłańskie — dar Ducha Świętego¹⁶².

¹⁴⁷ H. Paprocki, Jan Chryzostom, Jan Złotousty, św. IV. Liturgia. EK, T. VII, k. 769–770.

¹⁴⁸ KKK 335.

¹⁴⁹ KKK 42.

¹⁵⁰ KKK 1137.

¹⁵¹ KKK 1386.

¹⁵² KKK 469.

¹⁵³ KKK 966.

¹⁵⁴ KKK 638.

¹⁵⁵ KKK 703.

¹⁵⁶ KKK 291.

¹⁵⁷ KKK 732.

¹⁵⁸ KKK 2671.

¹⁵⁹ KKK 555.

¹⁶⁰ KKK 525.

¹⁶¹ KKK 1481.

¹⁶² KKK 1587.

C. Liturgia Syryjska

Katechizm Kościoła Katolickiego sięga do antiocheńskiej epiklezy poświęcenia *myronu* — zesłanie Ducha Świętego na olej¹⁶³. Dwukrotnie powołuje się na syryjsko-antiocheńskie *Hymnarium* — niedziela dniem początku stworzenia i Zmartwychwstania¹⁶⁴. *Fanqith* — Komunia zadatkiem życia i zmartwychwstania¹⁶⁵.

* * *

Katechizm Kościoła Katolickiego opiera się na liturgii zachodniej i wschodniej we wszystkich czterech swych częściach. I. Wiara: o Bogu jednym w trzech Osobach, Słowie Wcielonym, Odkupieniu, Najświętszej Maryi Pannie, Kościele i rzeczach ostatecznych. II. Sakramenty: o Chrystusie — Kapłanie i Ofierze, o niedzieli, o bierzmowaniu, Komunii św., pokucie i kapłaństwie. III. Przykazania: urząd pasterski Apostołów, wolność darem łaski. IV. Modlitwa: wezwanie Ducha Świętego.

IV. PIŚMIENICTWO

Dzieła autorów średniowiecznych powoływane w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* dadzą się podzielić na budujące i teologiczne, przy czym nadspodziewanie częste sięganie do spuścizny św. Tomasza z Akwinu skłania do wyodrębnienia tomizmu w osobny rozdział.

1. Pisma budujące

Przypisywane Tomaszowi a Kempis (1379–1471) dziełko *O naśladowaniu Chrystusa* przytoczone jest tylko raz, jako bezimiennego autora, ku zachęcie do przygotowania na śmierć¹⁶⁶.

Św. Dominik (ok. 1175–1221) umierając zapewnił braci o swym wstawiennictwie¹⁶⁷.

Św. Franciszek z Asyżu (1181–1226) w swym napomnieniu winą za ukrzyżowanie Chrystusa Pana obarczył każdego grzesznika¹⁶⁸, w pieśni stworzeń wyraził ich wzajemną *solidarność*, gdyż mają tego samego Stwórcę i istnieją na jego chwałę¹⁶⁹, a wielbiąc Boga przez *siostrę naszą śmierć cielesną* przypomniał obowiązek przygotowania się na nią¹⁷⁰.

¹⁶³ KKK 1297.

¹⁶⁴ KKK 1167.

¹⁶⁵ KKK 1391.

¹⁶⁶ KKK 1014; J. Żukowicz SJ [red.], *O naśladowaniu Chrystusa*, Kraków 1986, s. 7–8.

¹⁶⁷ KKK 956, za Jordanem z Saksonii († 1237): *Libellus de principiis Ordinis praedicatorum*.

¹⁶⁸ KKK 598.

¹⁶⁹ KKK 344.

¹⁷⁰ KKK 1014.

Guigo Kartuz (1188) widział oparte na Słowie Bożym życie modlitwy jako: czytanie, rozmyślanie, modlitwę i kontemplację¹⁷¹. Św. Joanna d'Arc (1412–1431) wyznała na procesie jedność Chrystusa i Kościoła: *Uważam, że Jezus Chrystus i Kościół stanowią jedno, i nie należy robić z tego trudności*¹⁷² oraz swoje pragnienie życia w łasce: *Zapytana, czy sądzi, że jest w stanie łaski Bożej, odpowiada: Jeśli nie jestem, oby Bóg zechciał mnie do niego wprowadzić; jeśli jestem, oby Bóg zechciał mnie w nim zachować*¹⁷³. Mówiła w duchu wiary: *Na pierwszym miejscu trzeba służyć Bogu*¹⁷⁴. Ostatnim słowem konającej na stosie było: *Jezu!*¹⁷⁵

Św. Katarzyna ze Sieny (1347–1380). Jej *Dialogi* przytoczone są na dowód, iż różnice między ludźmi zamierzone są przez Boga¹⁷⁶, że Bóg wezwał człowieka do udziału w swym życiu¹⁷⁷ i że wszystko czyni z miłości dla zbawienia ludzi¹⁷⁸.

Św. Mikołaj z Flue (1417–1487) modlił się o dobre użytkowanie rzeczy stworzonych¹⁷⁹.

Symeon, prawosławny arcybiskup Tesaloniki († 1429), oparł pożegnanie zmarłego na jedności z żywymi¹⁸⁰.

2. Pisma teologiczne

Św. Anzelm z Canterbury (1033–1109) rzucił światło na zagadnienie wzajemnego odniesienia wiary i rozumu odkrywając zasadę: *Wiara szuka zrozumienia*¹⁸¹.

Św. Bernard z Clairvaux (1090–1153): Chrześcijaństwo religią Słowa Bożego Wcielonego i Żyjącego¹⁸², pierwiastek Boski i ludzki w Kościele¹⁸³.

Św. Bonawentura (ok. 1217–1274): Bóg stworzył świat, by ukazać swą chwałę i jej udzielić¹⁸⁴, objawienie *Dziesięciorga Przykazań* było konieczne¹⁸⁵.

Hugo od Św. Wiktora (1096–1141): Pismo Święte jest jedną księgą, Chrystusem¹⁸⁶.

¹⁷¹ KKK 2654.

¹⁷² KKK 795; Catechismus Catholicae Ecclesiae, Citta del Vaticano 1997, [Cytuję: CCE] n. 795: „Et eius est opinio quod totum est unum de Domino nostro et de Ecclesia, et quod de hoc non debet fieri ulla difficultas”.

¹⁷³ KKK 2005; CCE 2005: „Interrogata an sciat quod ipsa sit in gratia Dei: Respondit: «Si ego non sim, Deus ponat me; si ego sim, Deus me teneat in illa»”.

¹⁷⁴ KKK 223; CCE 223: „primus cui praestatur servitium”.

¹⁷⁵ KKK 435; CCE 435: „Jesu”.

¹⁷⁶ KKK 1937.

¹⁷⁷ KKK 356.

¹⁷⁸ KKK 313.

¹⁷⁹ KKK 226.

¹⁸⁰ KKK 1690.

¹⁸¹ KKK 158.

¹⁸² KKK 108.

¹⁸³ KKK 771.

¹⁸⁴ KKK 293.

¹⁸⁵ KKK 2071.

¹⁸⁶ KKK 134.

3. Pisma św. Tomasza z Akwinu

Zasługują na osobne omówienie w kolejności występowania w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, gdyż przytacza je 62 razy. Częściej powołuje się tylko na *Kodeks Prawa Kanonicznego*, zależny od średniowiecznego *Corpus Iuris Canonici*.

A. Wiara

Pierwszą przyczynę i ostateczny cel wszystkiego *wszyscy nazywają Bogiem*¹⁸⁷; człowiek potrzebuje objawienia nawet do poznania naturalnych prawd religijnych i moralnych¹⁸⁸; mówimy kim Bóg nie jest i jakie są powiązania innych bytów z Bogiem¹⁸⁹; Pismo Święte zostało otwarte po męce Chrystusa Pana¹⁹⁰; wszystkie znaczenia Pisma Świętego opierają się na znaczeniu dosłownym¹⁹¹; akt wiary to współdziałanie łaski, woli i rozumu¹⁹²; pewność wiary przewyższa pewność rozumową¹⁹³; wiara początkiem życia wiecznego¹⁹⁴; wiara przez słowa obejmuje rzeczywistość¹⁹⁵; wiara przedsmakiem widzenia uszczęśliwiającego¹⁹⁶; wszechmoc Boża jest uporządkowana¹⁹⁷; Bóg stwarza z miłości¹⁹⁸; Bóg zawsze może stworzyć coś lepszego¹⁹⁹; zło fizyczne istnieje w stworzeniu jeszcze niedoskonałym²⁰⁰; Bóg nie jest przyczyną zła moralnego²⁰¹; aniołowie współdziałają we wszystkim, co dla nas dobre²⁰²; ludzkość jest w Adamie jak jedno ciało jednego człowieka²⁰³; Bóg dopuszcza zło, aby wyprowadzić zeń większe dobro²⁰⁴; motywem wcielenia uczestnictwo ludzi w Bóstwie²⁰⁵; Maryja zgodziła się na wcielenie w imieniu całej ludzkiej natury²⁰⁶; Przemienienie Pańskie objawieniem całej Trójcy Świętej²⁰⁷; Przemienienie Pańskie zapowiedzią naszego zmartwychwstania²⁰⁸; Bóg zachował ciało Chrystusa Pana od zniszczenia²⁰⁹; Głowa i członki są jedną osobą mistycz-

¹⁸⁷ STh I, 2, 3; KKK 34.

¹⁸⁸ STh I, 1, 1; KKK 38.

¹⁸⁹ Summa contra gentiles I, 30; KKK 43.

¹⁹⁰ Expositio in Psalmos, 21, 11; KKK 112.

¹⁹¹ STh I, 1, 10 ad 1; KKK 116.

¹⁹² STh II–II, 2, 9; KKK 155.

¹⁹³ STh II–II, 171, 5 ad 3; KKK 157.

¹⁹⁴ STh II–II, 4, 1; KKK 163.

¹⁹⁵ STh II–II, 1, 2 ad 2; KKK 170.

¹⁹⁶ Compendium theologiae I, 2; KKK 184.

¹⁹⁷ STh I, 25, 5 ad 1; KKK 271.

¹⁹⁸ In libros sententiarum, 2, prologus; KKK 293.

¹⁹⁹ STh I, 25, 6; KKK 310.

²⁰⁰ Summa contra gentiles, III, 71; KKK 310.

²⁰¹ STh I–II, 79, 1; KKK 311.

²⁰² STh I, 114, 3 ad 3; KKK 350.

²⁰³ Quaestiones disputatae de malo, 4, 1; KKK 404.

²⁰⁴ STh III, 1, 3 ad 3; KKK 412.

²⁰⁵ Opusculum 57 in festo Corporis Christi, 1; KKK 460.

²⁰⁶ STh III, 30, 1; KKK 511.

²⁰⁷ STh III, 45, 4 ad 2; KKK 555.

²⁰⁸ STh III, 45, 4 ad 2; KKK 556.

²⁰⁹ STh III, 51, 3; KKK 627.

nią²¹⁰; doprowadzanie do wiary zadaniem każdego wierzącego²¹¹; w Kościele istnieje wspólnota dóbr duchowych²¹².

B. Sakramenty

Sakramenty budują Kościół²¹³; sakrament urzeczywistnia się przez moc Bożą²¹⁴; przypomina mękę, ukazuje łaskę, zapowiada chwałę²¹⁵; podobieństwo etapów życia duchowego do życia przyrodzonego w siedmiu sakramentach²¹⁶; celem sakramentów Eucharystia²¹⁷; charakter bierzmowania umacnia do publicznego wyznawania wiary²¹⁸; wiele dzieci mocą Ducha Świętego walczyło aż do męczeństwa²¹⁹; w Eucharystii obecne jest prawdziwe ciało i prawdziwa krew Chrystusa Pana²²⁰; sam Chrystus prawdziwym kapłanem, inni jego sługami²²¹; kapłan Nowego Prawa działa mocą i w imieniu Chrystusa Pana²²².

C. Przykazania

Jedynie Bóg nasycy pragnienie szczęścia²²³; cel nie uświęca środków²²⁴; kochać, to chcieć dla kogoś dobra²²⁵; uczucia są dobrowolne²²⁶; roztropność prawą zasadą działania²²⁷; grzech słowem, czynem lub pragnieniem przeciwko prawu wiecznemu²²⁸; grzech śmiertelny z natury sprzeciwia się miłości Boga lub bliźniego²²⁹; prawo ludzkie zgodne z rozumem pochodzi od prawa wiecznego²³⁰; prawo jest rozporządzeniem rozumu ogłoszonym dla dobra wspólnego²³¹; prawo naturalne światłem rozeznania, co trzeba czynić, a czego unikać, danym stworzeniu przez Boga²³²; Stare Prawo dawało przykazanie miłości, ale nie dawało Ducha Świętego,

²¹⁰ STh III, 48, 2 ad 1; KKK 795.

²¹¹ STh III, 71, 4 ad 3; KKK 904.

²¹² Expositio in Symbolum Apostolicum, 10; KKK 947.

²¹³ STh III, 64, 2 ad 3; KKK 1118.

²¹⁴ STh III, 68, 8; KKK 1128.

²¹⁵ STh III, 60, 3; KKK 1130.

²¹⁶ STh III, 65, 1; KKK 1210.

²¹⁷ STh III, 65, 3; KKK 1211. — S. Th. III, 73, 3; KKK 1374.

²¹⁸ STh III, 72, 5 ad 2; KKK 1305.

²¹⁹ STh III, 72, 8 ad 2; KKK 1308.

²²⁰ STh III, 75, 1; KKK 1381.

²²¹ In epistolam ad Hebraeos, 7, 4; KKK 1545.

²²² STh III, 22, 4; KKK 1548.

²²³ Expositio in Symbolum Apostolicum, 1; KKK 1718.

²²⁴ Collationes in decem praecepta, 6; KKK 1759.

²²⁵ STh I-II, 26, 4; KKK 1766.

²²⁶ STh I-II, 24, 1; KKK 1767.

²²⁷ STh II-II, 47, 2; KKK 1806.

²²⁸ STh I-II, 71, 6; KKK 1849.

²²⁹ STh I-II, 88, 2; KKK 1856.

²³⁰ STh I-II, 93, 3 ad 2; KKK 1902.

²³¹ STh I-II, 90, 1; KKK 1951. — STh I-II, 90, 4; KKK 1976.

²³² Collationes in decem praecepta, 1; KKK 1955.

rozlewającego miłość w sercach²³³; rady ewangeliczne usuwają przeszkody w rozwoju miłości²³⁴; cześć obrazów skierowana jest do przedstawianych osób²³⁵; niedziela uczczeniem Boga za stworzenie świata²³⁶; w samoobronie zamierzone jest zachowanie życia, a nie śmierć napastnika²³⁷; miłość samego siebie podstawową zasadą moralności²³⁸; gniew, czyli pragnienie odwetu, jest niedozwolony, dobre jest naprawienie wady i zachowanie sprawiedliwości²³⁹; zaufanie podstawą ludzkiego współżycia, obowiązek mówienia prawdy²⁴⁰.

D. Modlitwa

Ojciec nasz uczy modlitwy i urabia jej ducha²⁴¹; jest najdoskonalszą modlitwą²⁴².

* * *

Katechizm Kościoła Katolickiego szczerze korzystał ze średniowiecznego piśmiennictwa, zarówno budującego, jak teologicznego, pierwsze miejsce we wszystkich czterech swych częściach oddając spuściznie św. Tomasza z Akwinu.

I. Wiara: Boże objawienie, wiara, Bóg Jeden w trzech Osobach, Stwórca, podnoszący do porządku nadprzyrodzonego, Słowo Wcielone, Odkupienie, Kościół.

II. Sakramenty: sakramentologia ogólna, Bierzmowanie, Eucharystia, Kapłaństwo.

III. Przykazania: podstawy moralności, przykazanie I (kult Boga i Świętych), V i VIII.

IV. Modlitwa: *Ojciec nasz* jest najdoskonalsza, uczy modlitwy i urabia jej ducha; rozwój modlitwy.

ZAKOŃCZENIE

Średniowiecze obecne jest w trzech pierwszych częściach *Katechizmu Kościoła Katolickiego*, poświęconych kolejno wierze, sakramentom i przykazaniom. Poza kilku przytoczeniami nieobecne jest w części czwartej, poświęconej modlitwie.

²³³ STh I-II, 107, 1; KKK 1964.

²³⁴ STh II-II, 184, 3; KKK 1973.

²³⁵ STh II-II, 81, 3 ad 3; KKK 2132.

²³⁶ STh II-II, 122, 4; KKK 2176.

²³⁷ STh II-II, 64, 7; KKK 2263.

²³⁸ STh II-II, 64, 7; KKK 2264.

²³⁹ STh II-II, 158, 1 ad 3; KKK 2302.

²⁴⁰ STh II-II, 109, 3, tamże ad 1; KKK 2469.

²⁴¹ STh II-II, 83, 9; KKK 2763.

²⁴² STh II-II, 83, 9; KKK 1774.

Kolejności części odpowiada częstotliwość opierania się na źródłach średniowiecznych: największa w części o wierze, mniejsza w części o sakramentach, jeszcze mniejsza w części o przykazaniach, niemal nieobecna w części o modlitwie.

	WIARA KKK 26–1066	SAKRAMENTY KKK 1067–1698	PRZYKAZANIA KKK 1699–2557	MODLITWA KKK 2558–2865
NAUCZANIE	29	9	0	0
PRAWO	30	55	29	0
LITURGIA	29	14	1	1
DZIEŁA	29	11	17	3
	117	89	47	4

Średniowieczne nauczanie Kościoła, prawo kanoniczne, liturgia i piśmiennictwo, żywe są w następujących zagadnieniach *Katechizmu Kościoła Katolickiego*:

I. Wyznanie wiary: Boże objawienie, kanon Pisma Świętego, wyznanie wiary, Bóg Jeden w Trzech Osobach, Stwórca i podnoszący do porządku nadprzyrodzonego, Słowo Wcielone, Odkupienie, Kościół, Maryja, Rzeczy ostateczne.

II. Celebracja misterium chrześcijańskiego: sakramentologia ogólna, Chrzest, Bierzmowanie, Eucharystia, Pokuta, Namaszczenie chorych, Kapłaństwo, Małżeństwo.

III. Życie w Chrystusie: podstawy moralności, Przykazanie Boże I, II, III, V, VI, VIII.

IV. Modlitwa chrześcijańska: Modlitwa Pańska, wzywanie Ducha Świętego.

Katechizm Kościoła Katolickiego nie opiera się na średniowiecznej nauce o Łasce Bożej, o Przykazaniach Bożych IV, VII, IX i X, wreszcie o modlitwie. Nie ulega «reakcji antyariańskiej» ani «kontrreformacji». Nie stosuje w teologii metody neoscholastycznej, lecz pozytywną dziejowo-zbawczą, a jednak jest bardzo «Tomistyczny».

MEDIUM AEVUM IN CATECHISMO CATHOLICAE ECCLESIAE

SUMMARIUM

Ioannes Paulus Papa II Constitutione Apostolica *Fidei depositum* diei 11 Octobris 1992 anni *Catechismum Catholicae Ecclesiae* post Concilium Oecumenicum Vaticanum II instauratum publici iuris fecit, in quattuor partes divisum: I. Professio fidei, II. Mysteriorum Christiani celebratio, III. Vita in Christo, IV. Oratio Christiana.

Medium aevum tempus est inter Ecclesiae Patres et sic dictam *Reformationem*, a saeculi VIII medio ad saeculi XVI initia, quo ex tempore quattuor praesertim fontes prostant: 1. Ecclesiae Magisterium, 2. Ius Canonicum, 3. Sacra Liturgia, 4. Opera ascetica et theologica, in quibus Sanctus Thomas Aquinas praeeminet.

Decrescens Medii Aevi praesentia sequente tabula illustratur:

	I. FIDES CCE 26–1066	II. SACRAMENTA CCE 1067–1698	III. PRAECEPTA CCE 1699–2557	IV. ORATIO CCE 2558–2865
MAGISTERIUM	29	9	0	0
IUS	30	55	29	0
LITURGIA	29	14	1	1
OPERA	29	11	17	3
	117	89	47	4

Inspiratio Medii Aevi varias theologicas quaestiones *Catechismi Catholicae Ecclesiae* penetrare videtur:

I. Professio fidei: Revelatio Divina, Canon Scripturae Sacrae, Fidei professio, Deus Unus in natura et Trinus in Personis, creans et elevans ad ordinem supernaturalem, Verbum Incarnatum, Redemptio, Ecclesia, Maria, Novissima.

II. Mysterii Christiani celebratio: sacramenta in communi, Baptismus, Confirmatio, Eucharistia, Paenitentia, Unctio infirmorum, Ordo, Matrimonium.

III. Vita in Christo: principia moralia, Decalogi Praecepta I, II, III, V, VI, VIII.

IV. Oratio Christiana: Oratio Dominica, Spiritus Sancti invocatio.

Catechismus Ecclesiae Catholicae in theologia Gratiae, IV, VII, IX et X Decalogi Praecepti, tandem orationis christiane, Medii Aevi fontibus minime nititur. *Reactione antiariana* neque *Contreformatione* dirigitur, methodum *neoscholasticam* non sequitur, attamen intime *Thomisticus* est.